

İZMİR VE SARUHAN SANCAKLARINDAKİ ÂŞAR YOLSUZLUĞU, KITLIK VE İDARİ SONUÇLARI

0

Hilal Ortaç Gürpınarlı*

Özet

Hekim İsmail Paşa'nın Aydın valiliği sırasında, Saruhan ve İzmir Sancaklarının âşar gelirlerinin mültezimlere ihalesinde yolsuzluk yapıldığı iddia edilmiştir. Bunun yanısıra, bir önceki yılın Menemen âşarının toplanmasında mültezimin yolsuzluk yaptığı ve halktan fazla âşar topladığı ileri sürülmüştür. Ayrıca, yaz aylarında su değirmenlerinin çalışmaması ve buharlı değirmenin faaliyetini durdurması nedeniyle un fiyatlarında artış görülmüş ve halk Vilayet Konağı'nın önünde toplanarak meclis üyelerinin istifasını istemişti. Öte yandan Fransız Elçiliği de valinin kötü yönetiminden şikayet etmekteydi. Bu olaylar üzerine soruşturma yapmakla görevlendirilen Mehmet Emin Efendi İzmir'e gönderilmişti. Mehmet Emin Efendi'nin soruşturması sonucunda âşar ihalesinde bir yolsuzluk olmadığı, buna karşılık Menemen âşarının toplanmasında mültezimin suçlu görüldüğü, zahire ve un konusunda da mevsim nedeniyle değirmenlerin çalışmaması, buharlı değirmenin işlememesi, zahire naklinin yasak olması yüzünden darlık olduğu, bütün bunlarda vali İsmail Paşa'nın suçlu görülmediği ortaya çıkmıştır. Ancak İsmail Paşa Babıâli tarafından kötü yönetimi nedeniyle görevden alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İltizam, Mültezim, Âşar, Kitlık, Yolsuzluk, Taahhüd*

Abstract

Tithes malpractice, famine in the sancaks of the İzmir and Saruhan and the administrative results.

During the Hekim İsmail Pasha's governor-ship, it was claimed that there had been malpractice in adjudication of the tithes income of the sancaks of Saruhan and Izmir to farmers. However, it had been brought forward that the farmer of Menemen had done abusements in the collection of Menemen's tithes and collected extra tithes from people last year. Furthermore, because that the water mills didn't work in the summer months and vapour mill stopped its activity, it had been an increase in flour price and people asked for the resignation of the council members by gathering in front of the Province House. On the other hand the French Embassy was complaining from the maladministration of the Governor too. Mehmed Emin Efendi had been sent to Izmir for the investigation of this event. In the Mehmed Emin Efendi's investigation report, it was brought the light that there had been no malpractice in adjudication of tithes, but the farmer was seen guilty in the collection of Menemen tithes. The reason of the increase of the grain and flour prices was that the water and vapour mills didn't work and the transportation of

* Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi.

grain was forbidden. All of that, Governor İsmail Pasha wasn't seen to be guilty. But he has been dismissed from his mission because of his maladministration.

Key Words: *Farming out, Farmer, Tithes, Famine, Malpractice, Undertaking*

Tanzimat döneminin en önemli devlet adamlarından olup defalarca sadrazamlıkta bulunmuş olan Âli Paşa'nın¹ eşkiya Katırcı Yani olayı ve Avusturya konsolosuyla aralarında çıkan tartışmalar sonucu İzmir (Aydın) valiliği görevinden alınmasından² sonra yerine 22 Ramazan 1269 (29 Haziran 1853) tarihinde Hekim İsmail Paşa İzmir valisi olarak atanmıştır³.

Aslen İzmirli olan Hekim İsmail Paşa, Mekteb-i Tıbbiye'de yetişmiş, 1845'te sâniye rütbesiyle ser-etibbâ olmuştur⁴. 1848'de vezirlik rütbesiyle Yanya valisi olarak atanan İsmail Paşa, Meclis-i Vâlâ üyeliği de üzerinde kalmak şartıyla aynı yıl Nafia Nazırı ve Mart 1849'da da Ticaret Nazırı olmuştur⁵. Kasım 1851'deki Tıbbiye Nazırlığından sonra atandığı görev İzmir valiliği olan İsmail Paşa, bu görevinden azledildikten sonra çeşitli memuriyetlerde bulunmuş ve 1880'de ölmüştür⁶.

Hekim İsmail Paşa'nın da İzmir valiliğindeki görev süresi, uzun süredir etkisini göstermekte olan genel güvensizlik ortamıyla birlikte, bu yazının konusunu oluşturan, aşağıda ayrıntılarıyla ele alınacak olaylar sonucunda, tıpkı kendisinden önceki vali Âli Paşa'nın valiliği sırasında olduğu gibi⁷, yabancı konsolosların işe karışmalarıyla kısa süreli olmuştur. Sonuçta Vali Hekim İsmail Paşa, "suihal ve idare" gösterdiğinden ve "kendilerine dokunur bazı harekâtı"ndan dolayı Fransa Elçiliği tarafından şikayet edilerek değiştirilmesinin istenmesi ve Avusturya ve İngiltere Elçiliklerinin de farklı görüş bildirmeleri üzerine, Babıâli, vali hakkındaki işlemin sefaretlerin sözüne dayanmaması için⁸, Beyrut tahrir-i emlak ve tefrik-i tebaa memuru olan Mehmed Emin

¹ Âli Paşa hakkında bkz. Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, I*, İstanbul, 1969, 10-11.

² Âli Paşa'nın valiliği sırasında İzmir'de çıkan bu olaylar ve görevden alınması için, Zeki Arıkan, "Âli Paşa, İzmir ve Kapitülasyonlar", *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, 7-9 Nisan 1999 Bildiriler* (Haz. A. Aköz, B. Ürekli, R. Özcan), Konya, 2000, 763-775.

³ Serap Tabak, *İzmir Şehrinde Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, 1997, 28-29.

⁴ Mehmed Süreyya, *Osmanlı Ünlüleri, 3*, (yayına haz. Nuri Akbayar, eski yazıdan aktaran Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, 833.

⁵ Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul, 1993, 141, 143.

⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 834.

⁷ Arıkan, "Âli Paşa, İzmir ve Kapitülasyonlar", 768-773.

⁸ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade (Dahiliye)*, 19934.

Efendi'yi İzmir'deki olayları soruşturmak için müfettiş olarak tayin etmiş⁹ ve onun yaptığı soruşturma sonucunda görevden almıştır¹⁰.

Vali Hekim İsmail Paşa'nın görevden alınmasına yol açan âşâr yolsuzluğu ve konsoloslukları işe karıştıran zahire kıtlığı ise birbiriyle ilintisi olan olaylardır.

İzmir ve Saruhan Sancaklarında Âşârın İltizamı ve Menemen Kazasında Âşar Tahsilinde Görülen Yolsuzluk

Öşür ya da âşâr vergisi, elde edilen her türlü tarımsal üründen genellikle aynı olarak onda bir oranında alınan bir vergidir. Tarımsal ürünlerden bu oranda alınan bir verginin antik dönemlerden beri geniş bir alanda uygulandığı bilinmektedir¹¹. İslam hukukunda, arazi-i öşriye olarak sınıflandırılmış olan topraklardan, toprağın verimliliğine göre onda birden onda beşe kadar değişen oranlarda alınmakta olan bir vergidir¹².

Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanmakta olan öşür ya da âşâr adıyla her türlü toprak mahsulünden alınmakta olan vergiyi fıkıh kitaplarında dini bir vecibe olarak geçen şer'i öşürden ayırmak gerekir, çünkü şer'i öşür ancak Mekke, Medine, Hicaz ve Yemen gibi bazı Arap ülkelerine münhasır mevcut kalabilmiş olan öşri toprakların (arazi-i öşriye) müslüman sahipleri tarafından ödenen ve toprağın sullanma şekline göre oranı değişen bir vergidir¹³. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nda mülk olan öşri topraklar çok az miktardadır; rakabesi devlete ait olan topraklardan oluşan miri arazi sistemi bütün imparatorluğa yayılmış bulunmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde öşür denilince miri araziden alınan "harac-ı mukasem" anlaşılmaktadır¹⁴. Vergi sisteminin şer'i esaslara bağlanması Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılda ortaya çıkan bir durumdur ve bu konuda başlıca çabayı da Kanuni döneminin şeyhülislamı Ebussuud Efendi göstermiştir¹⁵.

⁹ BOA, *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729, 1 Zilkade 1270/26 Temmuz 1854 tarihli yazı.

¹⁰ BOA, *İrade (Dahiliye)*, 19934

¹¹ Manisa'da antik Aigai örenine 5 km uzaklıktaki Maldan köyünde bulunan bir taş blok üzerindeki yazıtın metninde şöyle denilmektedir: "... (hububattan) onda bir vergisi... verilecek". Hasan Malay, "Manisa ve Denizli İllerinde Epigrafik Araştırmalar", *II. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, İzmir, 16-20 Nisan 1984, 99.

¹² Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, İstanbul, 1985, 25; Barkan, "Öşür", *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*, İstanbul, 1980, 799.

¹³ Barkan, "Öşür", 799; Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul, 1977, 87.

¹⁴ Kazıcı, *Vergi Sistemi*, 87.

¹⁵ M. Cavid Baysun, "Ebussuud", *İslam Ansiklopedisi*, IV, 190-191. Ebussuud Efendi'nin hazırlamış olduğu Budin Kanunnamesi'nde öşürle ilgili şöyle denilmektedir: "hububatın her çeşidinden ve ziraatin sair (çeşitlerinden) her ne dilerse ekip biçip öşür adına olan Harac-ı

Osmanlı İmparatorluğu'nda toprağın verimliliğine, sulama koşullarına, tarım çeşitlerine ve yerel örf ve adetlere göre oranında onda birden beşe kadar büyük değişikliklerle uygulanan öşür ya da âşarın tahsilatı, askeri ve yönetsel görevleri karşılığında tımarlı sipahlilere dirlik olarak bırakılmıştı¹⁶. Ancak XVI. yüzyıl ortalarına kadar, vergi gelirlerini tımar sistemi ile yarı yarıya bölüşmekte olan¹⁷ iltizam usulü bu tarihlerden itibaren hızlı bir genişleme içine girmiştir.

Mehmet Genç'e göre bu genişlemenin başlıca nedeni, nakdi ekonominin önem kazanmasıdır. Devlet artık fazla işe yaramayan eyalet askerleri yerine ücretli merkez ordusunu güçlendirmek istemiş¹⁸ ve öncelikle padişah haslarından başlayan mukataalaşma süreci giderek tımarlara kadar inmiştir. Gittikçe masrafları artan devletin bir çeşit iç borçlanma şeklinde, müzayedelerle belirlenmiş olan iltizam bedelini mültezimden peşin olarak talep etmesi, iltizamların zamanla askeri sınıf mensuplarından gayrimüslim sarraflara geçmesine neden olmuştur¹⁹.

Mültezimlerin maliyeye ödedikleri peşin miktarının zamanla artması ve hazineye ödedikleri parayı kısa bir süre içinde fazlasıyla tahsil etmek istemeleri, üretici üzerinde bir baskı oluşturmuştur. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda bu nedenle, ülke ve halk üzerinde yıkıcı etkileri olan konulardan biri olan vergi konusuna da değinilmiş²⁰ ve âşar vergisinin iltizam usulüyle tahsilinden vazgeçilmek istenmiştir.

Tanzimat'ın uygulanmaya başlayan ilk yeniliklerinden biri vergi konusunda olmuş ve muhassıllık kurumu oluşturulmuştur²¹. Meclis-i Vâlâ'da vergi konusu öncelikle ele alınmış ve halka ve devlete bir yarar sağlamayan iltizam usulünün kaldırılması kararlaştırılmıştır. Bu karar gereğince, vergiye esas olmak üzere emlak ve nüfusun sayımı yapılacak ve herkes gücüne göre belirli bir vergi ödeyecekti. Bunun için yanlarına bir mal ve bir nüfus ve emlak kâtibi verilen "muhassıl-ı emval"ler sancaklara

Mukasemesini ve sair hukukunu eda edip...". Sadık Albayrak, *Budin Kanunnamesi ve Osmanlı Toprak Meselesi*, Tercüman yay., (tarihi yok), 104.

¹⁶ Barkan, "Öşür", 800-802.

¹⁷ Ömer Lütfi Barkan, "H.933-934 (M.1527-28) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4 (1960), 251-329 zikreden Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar 8-10 Haziran 1973* (Ed. O. Okyar-Ü. Nalbantoğlu), Ankara, 1975, 234.

¹⁸ Barkan, "Öşür", 803; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*, İstanbul, 1986, 34-53.

¹⁹ Genç, "Malikâne Sistemi", 234.

²⁰ Tanzimat Fermanı'nın metni için bk. Reşat Kaynar, *Tanzimat ve Mustafa Reşid Paşa*, Ankara, 1985, 176-180.

²¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, 1991, 208; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim*, 282-286.

doğrudan hükümet tarafından atandı²². Âşar vergisinin de iltizama verilmeyip muhassıllarca emaneten tahsili yoluna gidildi²³.

İltizam sorununa çözüm bulmak amacıyla getirilen muhassıllık uygulaması çok kısa sürdü. 1840-41 yıllarında vergi gelirlerinin muhassıllar eliyle toplanması sırasında hazine gelirlerinde çok büyük azalmalar görüldü. Özellikle aynen tahsil edilmekte olan âşar vergisinde, hububatın iyi bir şekilde korunarak, zamanında pazara sevk edilmesi ve uygun fiyatlarla satılmasında örgütlenme eksikliği gibi sorunlar yüzünden hazine büyük zararlara uğramış ve köylünün şikayetçi olduğu bazı konular bu usulde de ortadan kaldırılamamıştır²⁴. Bu nedenle olumlu bir sonuç alınamayan muhassıllık kurumu 1842 yılı başlarında kaldırılmıştır²⁵.

Muhassıllık kurumunun kaldırılmasıyla birlikte âşar vergisinin tahsili yine mültezimler eliyle yapılmaya başladı. Ancak Tanzimat dönemi boyunca âşarın tahsili konusunda arayışlar sürmüştür. Âşarın tahsili önceleri iki yıllığına sonra da beş yıllığına ihale edilmeye başlanmıştır²⁶. Âşarın beş yıllığına ihale edilmesinde başlıca etken, mültezimlerin iltizam bölgelerindeki köylülerin mali durumlarıyla ilgilenmelerini ve gerektiğinde yardımcı olmalarını sağlamak olmuştur. Bu nedenle 1263 (1846) yılından itibaren iltizamlar beşer yıllık süre ile verilmiştir²⁷. Bir aralık da âşarın tahsili yöre halkının ortak sorumluluğuna bırakılmış ve bu iş için *Taşir Meclisleri* kurulmuştur²⁸.

Tanzimat, bir yandan âşarın tahsili üzerinde dururken diğer yandan da oranı üzerinde değişiklik yapmıştır. Tanzimat öncesinde arazinin verimine göre bölgesel olarak âşar oranları % 10'dan % 50'ye kadar değişirken, Tanzimat Fermanı'nın eşitlik ilkesine uygun olarak Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde âşarın kelime anlamına uygun olarak onda bir oranında tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır. Tanzimat'ın uygulamaya girmedikleri yerlerde ise eski oranlar üzerinden tahsil edilmeye devam edilecekti²⁹. Âşarın bütün ürünlerden onda bir oranında alınmasının büyük bir adaletsizliğe neden olduğu ve tarımın ilerlemesini engellediği Tanzimat dönemi devlet adamları tarafından dile getirilmekteydi. Nitekim Suphi Paşa, 1281 (1864) tarihinde Abdülaziz'e verdiği bir layihada, âşarın bütün ürünlerden onda bir oranında alınmasının büyük bir adaletsizlik

²² Çadrcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, 208-209.

²³ Abdülâtilif Şener, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları", *150. Yılında Tanzimat* (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, 1992, 262-263. Musa Çadrcı ise hazine gelirlerinin önemli bir bölümünü oluşturan âşarın toplanmasının muhassıllara verilmeyip emaneten idare edildiğini yazmaktadır. Çadrcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, 210.

²⁴ Barkan, "Öşür", 803.

²⁵ Çadrcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, 210-211.

²⁶ Şener, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları", 262.

²⁷ Barkan, "Öşür", 803-804.

²⁸ Barkan, "Öşür", 804; Şener, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları", 262-263.

²⁹ Şener, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları", 262

olduğunu belirttikten sonra “öyle farzedelim ki yüz dönüm bir münbit tarlanın ekin masrafı ile diğer yüz dönüm bir zayıf tarlanın ekin masrafı bir siyakta ise de mahsul bir raddede değildir. Mesela yüz dönüm kuvvetli tarlaya bir çift hayvan kullanılıp yüz kile buğday ekildiği gibi zayıf bir tarlaya dahi aynı bir çift hayvan koşulup yüz kile buğday zer olunur ise de kuvvetli tarla bire onbeş verip bin beşyüz kile mahsul verir. İmdi ikisinden bir siyakta öşür almak binbeşyüz kileden yüzelli kile çıkıp sahibine bin üç yüz elli kile ve diğerinde dahi bunun gibi onda bir aldığımızda elli kile öşür çıkıp sahibine dört yüz elli kile kalır. Bunda adil ve müsavat olmaz. İkinci tarlanın sahibi mağdur olur” demektedir³⁰. Âşarın, gayrisafi hasılat üzerinden alınması yüzünden tarımın ilerlerlemesini engellemesi nedeniyle kaldırılarak, arazi vergisine geçilmesi Babıâli’de tartışılmaktaydı³¹. Ancak, tarımsal üretim üzerinde yıkıcı etkileri olan âşar vergisinin kaldırılması ya da tahsilinde kolaylık sağlanması yolunda bir çare bulunamamış, buna karşılık XIX. yüzyılın sonlarında âşar vergisine bazı eklentiler yapılmıştır. 1300 (1884) Mali yılında âşara yapılan bu eklentiler, % 6’sı oranında “Maarifin fazla mesarifine”, % 12’si oranında da “Menafî Sandığı”na alınacak olan paylardı. Bu eklentilerle âşarın oranı 1/6’ya çıkmaktaydı. Ayrıca, âşar iltizamını alan mültezimler ödedikleri temettü vergisi ve harp vergisi gibi ödentileri de âşar yükümlülerine yansıtılabilmekteydiler³². Böylece âşar mültezimlerinin kârları azalmamış olacaktı³³.

Âşar vergisinin ürünlerden aynı olarak %10 civarında alınan bir vergi olmasının üretici üzerine ağır bir yük getirmesinin yanında, mültezimler aracılığıyla tahsil edilmesi de üreticiyi zorlamaktaydı. 10 Recep 1292 (10 Ağustos 1875) tarihli *Vakit* gazetesinde çıkan bir makalede bu konuda şöyle denilmekteydi³⁴:

“Malûmdur ki gerçekten âşar deruhte etmek isteyenler aldanmamak için almak niyetinde oldukları köylerin derece-i feyz ve bereketini lâyikile tahkik etmedikçe müzayedeye yanaşmadıklarından ahali ekinleri biçip demet bağlayıncıya kadar intizar ederler. Demetler bağlanınca ya bizzat kendileri çıkıp yahut mutemet adamlarını gönderip alacakları köyde kaç kile tohum ekilmiş ve ne kadar tokurcun zahire hâsıl olmuş olduğunu biletraf öğrenirler ve hattâ zahirenin libresini bile anlamak için bir

³⁰ *Hazine-i Evrak*, 1 Mayıs 1297 (13 Mayıs 1881), 293-294’ten alıntı yapan, İhsan Sungu, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, İstanbul, 1938, 225.

³¹ Cevdet Paşa, öşürü harac-ı muvazzafaya dönüştürmek düşüncesini Hersek’te uygulamaya koymayı düşünmüşse de, hasılatın az olduğu durumlarda halkın geçinebilmek için borçlanmak zorunda kalacağından, bir Ziraat Bankası olmaksızın uygulanamayacağını kabul etmektedir. Cevdet Paşa, *Tezâkir* (Yay. Cavid Baysun), Ankara, 1963, Tezkere 22, 28, Şener, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları”, 263.

³² Necdet Sakaoğlu, “Mültezimlerin Âşâr Toplama Yöntemleri”, *Tarih ve Toplum*, 5/25 (Ocak 1986), 6-7.

³³ Mültezimlerin kâr tutkusu Ersin Doğer, *İlk İskânlardan Yunan İşgaline Kadar Menemen ya da Tarhanıyat Tarihi*, İzmir, 1998, 154.

³⁴ Sungu, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, 225-226.

demetten nümune tutarak akulları erdiği kadar hesap ve tahmin ederler. Sonra mevki-i müzayedeye gelip ne diyeceklerse derler. Halbuki hesap ve tahmini yapmak için ekinlerin biçilip demetlerin bağlanmasını beklemek lâzım geleceğinden emri müzayedeye kadar her nekadar mayıs içinde ve haziran iptidalarında başlanır ve eyyam-ı müzayedeye ve ihale tayin ve ilân kılınırsa da yine ağustosun yirmi, yirmi beşinden evvel müzayedeye ve ihalenin arkası alınamıyor; bazan ağustostan sonraya kaldığı dahi vardır. İhalenin akabinde mültezimler tâşire çıksane ise, fakat ekseriya çok köy alan mültezimler dahi aldıkları köyleri tekrar beyinlerinde müzayedeye ederek bu suretle de bir kaç gün geçer. Yağmurlar ise ekseriya ağustos içinde başladığından meydanda duran demetler ıslanıp asıl mazarrat-ı külliye bundan hâsıl oluyor. Ahaliye bu felaket kâfi değil imiş gibi tâşire çıkan mültezimler dahi diğer taraftan zulüm ve taaddiyeye başlar. Şöyle ki mültezim takımı nekadar munsif ve hakkına razı olsa dahi bedeli iltizamı ve bu yolda edeceği masrafı ticaretile beraber biçare zürra ahali sırtından çıkarmak isteyeceğinden bu babda akla gelmeyen dürlü desiseler yapmaya mecbur olur. Ezcümle ahali bir senedenberi bu kadar emekle zahmetle vücuda getirdiği mahsulü bir afete uğramaksızın tarladan kaldırmak mecburiyeti tabiiyesinde olduğunu mültezimler bildiklerinden köye vardıklarında iptida öşürleri bedelen istihsal olunan ve fiati kaza meclislerinde kat ve takdir kılınan sebze ve bostan ve meyve gibi ufak tefek şeylerin tahmini miktarına girişerek demetlerin sayılmasını tehir ederler. Biçare ahali mültezimin dediğine razı olmayup ta hükümete müracaat edecek olsa arada kaybedeceği vakitten daha ziyade mutazarrır olacağından çarnaçar mültezimin dediğini kabul ederek hasara düşer olur.

Yem ve yiyeceklerini köylüden meccanen almak ve aynen alacakları hububatı tokurcun sayısı üzerinden almağa razı olmayarak nümune yapmak ve zahairin fiati düşkün olduğu senelerde hasılatı öşriyeyi vaktile naklettirmiyerek müddeti medide zürra elinde terk ile tamam ahali bunu sarf ve istihsâl ettikten sonra gelip aramak ve zahireyi bulamayınca iki kat bahasını almak gibi daima görülüp işidilen ve her vakit mecalis ve mehakimde davaları sürülen mezalim ve taaddiyat yine başka..”

Üretici üzerinde bir baskı unsuru oluşturan âşar vergisinin tahsil yöntemleri II. Meşrutiyet döneminin ulusalcı politikaları³⁵ sonucunda biraz hafifledi³⁶, âşarın kaldırılması konusunda istekler çeşitli gazetelerde işlendi, ancak verginin tamamen kaldırılması Cumhuriyet döneminde oldu. Âşar, 17 Şubat 1341 (1925)'de çıkarılan “Âşarın ilgası yerine ikame edilecek mahsulat-ı arziye vergisi hakkındaki kanun”la kaldırılmış oldu³⁷.

³⁵ Özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında tarımsal üretimde düşme görülmüş ve üretimi tekrar arttırabilmek için tarıma çeşitli teşvikler getirilmişti. Zafer Toprak, *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)*, Ankara, 1982, 318-326.

³⁶ Sakaoğlu, “Mültezimlerin Âşar Toplama Yöntemleri”, 7.

³⁷ Barkan, “Öşür”, 804.

Âşarın iltizama verilmesinde şu yol izlenmekteydi: Öncelikle müzayedeye katılacak mültezimler, âşarını almayı tasarladıkları bölgelere giderek ürün üzerinde incelemede bulunarak, kendilerinin tahmini bir hesap yapmaktaydılar. Öte yandan öncelikle âşar yerel olarak arttırmaya çıkarılırdı. Bir önceki yılın âşar bedelinden eksik veya fazla olarak mahallinde bir kişi üzerinde kaldıktan sonra, merkeze defteriyle birlikte gönderilir ve Hazineye yapılan müzayede sonucu kesinleşirdi. İltizamı alan mültezime bir banker (sarraf) kefil olurdu. İhaleyi alan mültezim, iltizamını aldığı bölgeyi parçalara ayırarak tekrar mültezimlere satar, böylece ikinci, üçüncü derece mültezimler ortaya çıkardı. Örneğin, 1265 (1849) yılı Saruhan sancağı kazalarından Foçateyn (Eski ve Yeni Foça) kazasının âşarı “*bedelat-ı sabıkasından on üç yük yetmiş dört bin sekiz yüz elli (1.374.850) kuruş tenezzül ederek kırk üç yük yirmi dört bin yedi yüz elli (4.324.750) kuruşa baliğ olmuş bunun üzerine nihayet bir yük otuz sekiz bin iki yüz kırk beş (138.245) kuruş zamlı cem'an kırk dört yük altmış üç bin (4.463.000) kuruş bedel ve sarraf Tankaröğlü Ohanes taahhüdü ile İzmir muhassıslı saadetli Osman Efendi*” üzerinde kalmıştı³⁸.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi iltizamlar genellikle yerel nüfuz sahibi kişiler elinde kalmaktaydı. Ayrıca mültezimler için sarrafların kefaleti gerektiğinden Galatalı bankerler grubu mali alanda kontrolü ele geçirmişlerdir³⁹.

Âşar ve âşar iltizamı konusundaki bu genel bilgilerden sonra bu makalenin asıl konusunu oluşturan İsmail Paşa'nın valiliği sırasında 1270 (1854) yılı⁴⁰ Saruhan ve İzmir sancakları âşarının ihalesi ve tahsilinde görülen bazı yolsuzluklar üzerinde durulacaktır. İzmir (Sığla) sancağı ve kazalarının ihalesi yapıldığında bazı yerlerin âşarı “*taahhüd-i kaviyye*”ye rabt olunarak eski bedelleriyle ahalisine⁴¹ bırakılmış, ahali tarafından üstlenilmeyen yerler ise 7 Şubat 1854 ile 23 Nisan 1854 tarihleri arasında yapılan müzayedeler ile taliplerine verilmiştir. Bu müzayedede İzmir sancağı kazaları âşar geliri bedel-i sabıkı (önceki yılın bedeli) olan 3.009.547 kuruş 13 paradan 286.242,5 kuruş 15 para tenzil edilerek 2.733.304 kuruş 18 paraya ihale edilmiştir. Bazı yerlerin âşar geliri irade-i seniyye uyarınca eski bedelleriyle ahalisine, ahalisinin kabul etmediği yerler de açık arttırma ile taliplerine ihale edilmiştir. Ahali üzerinde bırakılan yerlerin âşar bedeli 903.353 kuruş, talipleri üzerinde kalan yerlerin bedeli ise 1.819.950,5 kuruş 16 para olarak görülmektedir. İzmir Meclisi'nin bâlâsı defterli bu

³⁸ BOA *İrade (Dahiliye)*, 10939, 3 Cemaziyelahir 1265 (26 Nisan 1849) tarihli belge. Diğer bir âşar gelirinin ihalesine ilişkin *İrade (Dahiliye)*, 7671(31 Mayıs 1847).

³⁹ Barkan, “Öşür”, 804.

⁴⁰ Hicri 1270 yılı miladi 1853-54 yıllarına karşılık gelmektedir, ancak 1270 yılı âşarı aşağı yukarı 1854 yılı Mart ayında ihale edilmiştir.

⁴¹ Karşıyaka ve köylerinin âşarı da önceki yıllarda olduğu gibi ahalisine bırakılan yerler arasındaydı, ancak daha sonra mültezime verilmiş ve bu durum ahalinin mültezim tarafından borçlu çıkarılmasıyla şikayete yol açmıştı. *İrade (Meclis-i Vâla)*, 13729, Karşıyaka köyleri ahalisinin mahzarı.

mazbatasına⁴² göre ahali üzerinde kalan yerler, nahiyeleriyle birlikte İzmir kazasında, İzmir deştibanlığı ve Boynuzseki, İsa Vakfı zaviyeleri, Balçıkavlu (Balçova), Kale-i Cedid (Yeni Kale), Katıpzade, Yusuf Ağa ve Esmâ Hanım Çiftlikleri ve İzmir ahalisinin arazi ve bağları, Menemen İskelesi ve bağlı köyleridir. Yine bizzat idare edilmekteyken ahalisinin kabul etmemesi üzerine açık arttırma ile taliplerine bırakılan yerler ise, köy ve nahiyeleri ile birlikte İzmir kazasında Buca, Tahtalı, Dambeli, Seyyidmükremeddin köyleri, Birunabad (Bornova), Pınarbaşı ve bağlı köyler, Cumaabad (Cumaovası-Menderes), Diryande-Triyanda (Ayrancı) nahiyeleri, Çamlı ve Hereke köyleri, Kilizman ve Yelki köyleriyle Abdullah Ağa ve Çeşmelizade Çiftlikleri'dir. Yine İzmir sancağı kazalarından ahalisine bırakılan yerler; Urla, Kuşadası, Söke (Akçaşehir), Balatabad (Balat) kazalarıdır. Ahali kabul etmediğinden açık arttırma ile ihale edilen kazalar ise Kızıllıhisar (Torbalı), İneabad, Mandice ve Seferihisar kazalarıdır.

Açık arttırmada bu köy ve kazaları iltizam eden kişilerin ise genellikle İzmir'in ilerigelen kişileri oldukları görülmektedir. Bunlar arasında İzmir tahrir-i emlak memuru Ali Nihad Efendi⁴³, Alaybeyzade İsmail Bey, Hüsrev Ağa, Dervişzade Mustafa Efendi, İzmir valisi İsmail Paşa'nın kethüdası Süleyman Bey, Hacı Mehmed Efendi gibi kimseler bulunmaktadır. Bunlara yine ilerigelenlerden İzmir eyaleti zabtiye sergerdesi Hamid Bey, vüchudan Salih Efendi, hayriye tüccarından Yusufaki, muteber tüccardan Kostandi Yordan gibi kimseler kefil olmuşlardır. Hacı Mehmed Ağa ile Dervişzade Mustafa Efendilerin de birbirlerine kefil oldukları görülmektedir. Âşar iltizamını üzerine alanlardan bazıları da meclis üyesiydi.

İzmir Meclisinde (Meclis-i Kebir)⁴⁴ yapılan müzayedede âşar geliri geçen yılın âşar bedelinden 286.242 kuruş 35 para indirim yapılarak toplam 2. 723.304 kuruş 18 para ile ahali ve talipleri üzerine kalmıştır. Hazine'de yapılan ikinci ihalede önce 96.695 kuruş zamlı 2.800.000 kuruşa Horasancioğlu Bedros taahhüdüyle (kefaletiyle) Kiğork (Kevork) ya da Kırkor'a bırakılmıştır. Bu ihale sırasında iltizama verilen yerlerin gelirinde eski yıllara oranla indirim sözkonusu olduğundan bir kısım yerlerin

⁴² *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729.

⁴³ Ali Nihad Efendi âşar iltizamında yolsuzluk yapıldığı iddiasında bulunan ve soruşturma sırasında sık sık adı geçecek olan kişidir. 1266/1849-50'de Tercüme odasından olan Ali Nihad Efendi tahrir göreviyle İzmir'e atanmış bulunmaktaydı. Mübahat Kütükoğlu, *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir, 2000, 38.

⁴⁴ Tanzimat'tan sonra iltizam usulünün kaldırılıp muhassıllıkların oluşturulması sırasında, muhassılların yanında işlerine yardımcı olmak üzere Muhassıllık Meclisleri kuruldu. Ancak 1839-40 yılı gelirlerinin önemli bir kısmının toplanamaması üzerine muhassıllıklar kaldırıldı fakat meclisler bazı değişikliklerle devam etti. İlber Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleceği*, İstanbul, 1985, 43. Memleket Meclisi olarak adlandırılan bu meclisler 15 Ocak 1849'da yayınlanan yeni bir talimatnameyle Eyalet Meclisi (Büyük Meclis, Meclis-i Kebir) adını aldı. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, 215.

âşar gelirini ahalisine bırakmanın, Hazine'yi zarara uğratacağı anlaşılmış olmakla Sığla sancağı toptan iltizama verilmişti⁴⁵. Ancak, iradesi çıkmasına karşın, zabt emri ve evrakı tamamlanırken bu kez 10.000 kuruş zamlı Baltacı Todoraki taahhüdüyle Mehmed Efendi'ye ihale edilmiştir. Âşarın, Hazine'deki arttırmaları sırasında Baltacı Todoraki, Sarraf Horasancioğlu Bedros ve İzmir mütemekkinlerinden Sivashioğlu Takfor'un ortak oldukları Ali Nihad Efendi tarafından hazırlanmış olan müzekkerede dile getirilmektedir. İzmir Sancağı âşar geliri Hazine'de Mehmed Efendi'ye ihale edilip zabt emri yazılmak ve verilmek üzere 25 Haziran 1854 (29 Ramazan 1270) tarihinde sadrazamanın emirnamesi İzmir'e ulaştığında, Baltacı Todoraki'nin İzmir'de bulunan yeğeni Temestoklu ve Sivashioğlu Takfor birlikte âşarı parçalara ayırıp ikinci mültezimlere açık arttırma ile bırakmaktaydılar. Fakat aralarında çıkan bir ihtilaf sonucu Takfor ve Temestoklu İstanbul'a gitmişler ve sonuçta Baltacı Todoraki'nin çekilmesiyle tekrar 10.000 kuruş zamlı toplam 2.840.000 kuruş bedel ile Kiğork adına Sivashioğlu Takfor İzmir Sancağı âşarını iltizam etmiş ve eline zabt emri verilmiştir.

Aydın Vilayeti'ne bağlı olan Saruhan Sancağı'nda da aynı dönemde âşar geliri ihaleye çıkarılmıştır. Bedelat-ı sabıkası olan 4.730.606,5 kuruşa Saruhan Meclisindeki ihalesinde 176.038,5 kuruş zamla İzmir Meclisinde 93.355 kuruş daha ilave edilmiş ve 5.000.000 kuruş bedel ile İzmir Kumpanya eski memuru Hoca Bedros'un oğlu Kiğork üzerinde kalmıştır. Durum, vali İsmail Paşa'nın yazısı ve İzmir Meclis-i Kebiri'nin "bâlâsı defterli mazbatası" ile bildirilip Hazine'de müzayedesi yapılmakta iken⁴⁶, Kiğork'un "çekirgenin kesret üzere zuhurundan dolayı"⁴⁷ müzayededen çekildiğini bildiren dilekçesi üzerine Saruhan Sancağı âşarı da Baltacı'nın kefaletiyle Mehmed Efendi üzerinde kalmıştır⁴⁸. Ancak Sivashioğlu Takfor ile Horasancioğlu Bedros'un da bu iltizama ortak oldukları anlaşılmaktadır⁴⁹. Saruhan Sancağı'nın âşar gelirinden başka, önce bedel-i sabıkandan 87.000 kuruş kadar noksanıyla mahallinde kararlaştırılan 9.052.868 kuruş bedel üzerinden yapılan ihalesinde 22.149 kuruş zam yapan sarraf

⁴⁵ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. Meclis-i Vâlâ mazbatası.

⁴⁶ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. 1270 senesi Saruhan ve İzmir sancakları âşar gelirinin müzayedesinin tahkikat evrakı.

⁴⁷ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 137729. Hazinece yapılan tahkikatın müzekkeresi

⁴⁸ 25 Haziran 1854/29 Ramazan 1270 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatasına göre "Saruhan Sancağı'nda kâin kazalar varidat-ı öşriyesinin yetmiş senesine mahsuben maa zam elli yıllık gurusu bedel ile deruhdesine mahallinde talib olan İzmir mütemekkinlerinden Hoca Bedros'un çekirgenin kesret üzere zuhurundan naşi muahharan mülkûluna mebni âşar-ı merkume Hazinei celilede bi'l müzayede bedel-i mezkûr ve Baltacı Todoraki bezirgân taahhüdü ile Mehmed Efendi uhdesinde takarrür etmiş olmasıyla..." *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 12840. İradesi 7 Temmuz 1854/11 Şevval 1270 tarihlidir.

⁴⁹ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 12840. Ayrıca *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. Saruhan Sancağı âşarının İzmir ve Manisa Meclislerindeki müzayedesini ve mültezimlerin temettuatlarını gösteren Mehmed Emin Efendi'nin hazırlamış olduğu defter.

Horasancıoğlu Bedros kefaletiyle İstefan'da kalan Saruhan Sancağı kazalarının, abalisine ihale edilen zecriye rüsumu⁵⁰ hariç olmak üzere, varidat-ı rüsumiyesi de 25.000 kuruş daha zam yapan Baltacı Todoraki kefaletiyle Mehmed Efendi üzerinde kalmıştı⁵¹. Mehmed Efendi böylece Saruhan Sancağı'nın hemen hemen bütün vergi gelirlerini toplayacaktı. Saruhan Sancağı aşarı daha sonra mültezim tarafından parçalar halinde sancak merkezi ve kazalarda müzayede ile ikinci mültezimlere satılmış ve bedelleri ile mültezimlerin isimleri düzenlenen bir defterle bildirilmiştir⁵².

Hazine'de yapılan müzayede sonucunda Sığla (İzmir) ve Saruhan (Manisa) sancaklarının aşar gelirleri iltizamının Mehmed Efendi üzerinde kalması üzerine, ihaleye hile ve fesat karıştırıldığı, Hazine'nin zarara uğradığı iddiaları gündeme gelmiştir. İzmir tahrir-i emlak ve tefrik-i tebaa memuru Ali Nihad Efendi tarafından 3 Ağustos 1854/8 Zilhicce 1270 tarihinde Maliye Nezareti'ne yazılan bir müzekkereye ek olarak sunulan defterde Sığla ve Saruhan sancaklarının aşar gelirleri tek tek kazalar bazında ele alınmakta ve mültezimlerin toplam 4.524.600 kuruş temettu (kâr) elde ettiği bildirilmekteydi. Ali Nihad Efendi'nin hesabına göre, Sığla Sancağı aşar geliri olan 3.770.500 kuruşa 774.100 kuruş Hazine'ye ödenen kaime farkı⁵³ eklenmekte, bundan Hazine'ye ödenen miktar olan 2.820.000 kuruş çıkartıldığında 1.724.600 kuruş temettu elde edilmekteydi. Saruhan Sancağından elde ettiği 1.500.000 kuruş temettua 1.300.000 kuruş kaime farkından olan temettu eklenmiş, bundan Hazine bedeli olan 5.00.000 kuruş tenzil edildiğinde 2.800.000 kuruşluk net kâr ortaya çıkmıştır. Böylece her iki sancağın aşarından toplam 4.524.600 kuruş kâr edilmiştir. Ali Nihad Efendi, Mehmed Efendi ve ortağı Takfor'un bu aşırı kazancından başka, aşarın Hazine'de ihalesi sırasında da "bir dolab hile ve fesad dönmüş olduğu" nun herkes tarafından anlaşılmuş bulunduğunu yazısında belirtmekteydi⁵⁴. Ali Nihad Efendi yazısının sonunda, Hazine'nin bu şekilde uğradığı zararın Maliye Nezaretine ya da Babıâli'ye bildirilmesinin valinin görevi olduğunu, bildirilmediği takdirde valinin mültezimler ile

⁵⁰ Zecriye rüsumu tütünden alınan vergidir.

⁵¹ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 12668, 9-25 Mayıs 1854/11-27 Şaban 1270.

⁵² *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729.

⁵³ Aşar bedeli hazineye kaime olarak ödenecekti. *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729: "meblağ-ı bedel-i mezkûr elli yük gıruş bu tarafda evrak-ı nakdiye olarak teslim-i hazine-i celile olunmak..". Osmanlı devleti, ekonomik sıkıntıyı aşmak için bir iç borç ve finansman aracı olarak kaimmeyi tedavüle sürmüştür. Halkın kağıt paraya güvenini ve kullanmasını sağlamak amacıyla faiz de uygulanmaktaydı. Ancak Hazine'nin açıklarını kapatmak üzere çok sayıda kaimmeyi piyasaya sürmesi enflasyona ve kaimenin nominal değerinin altında satılmasına neden olmuştur. Hazine'nin kaimmeyi nakit gibi kabul etmesi ve faizlerini zamanında ödemesiyle, kaimeler nakit parayla başabaş değere ulaşmıştır. Ali Akyıldız, *Osmanlı Kağıt Para Tarihi*, İstanbul, 1996, 26-41; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, İstanbul, 1999, 227-229.

⁵⁴ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729.

anlaşmış olduğu anlamı çıkacağı konusunda vali İsmail Paşa'yı uyardığını eklemekteydi. Ali Nihad Efendi'nin anlatımına göre İsmail Paşa bu uyarıya, bu iş İstanbul'daki bazı memurlara ve özellikle Maliye Nazırına dokunacağından, bu durumu bildirmeye cesaret edemeyeceği yanıtını vermiştir.

Ali Nihad Efendi'nin bu yazısı üzerine, İzmir ve Saruhan sancakları âşar gelirinden aşırı kâr edilmesi ve mültezim Mehmed Efendi ile ortağı Takfor'un hile ve desise ile âşarı kapattıkları konusunu araştırmak üzere bir soruşturma açılmasına ve bu soruşturmayı Beyrut tahrir-i emlak ve tefrik-i tebaa memuru Mehmed Emin Efendi'nin müfettiş sıfatıyla sürdürmesine karar verilmiştir.

Mültezimlerin aşırı kâr ettikleri ve ihaleye hile karıştığı yolunda yazı yazan Ali Nihad Efendi'nin kendisi de Saruhan Sancağı âşarının İzmir Meclisi'nde yapılan müzayedesi sırasında, ihaleyi kazanan kumpanya sarrafı Bedros'un oğlu Kiğork'un ortakları arasında bulunmaktaydı. Kiğork'un diğer ortakları İsmail Paşa'nın kethüdası Süleyman Bey, zaptiye sergerdesi Hamdi Bey, İzmir eski gümrükçüsü Salih Efendi ve diğerleriydi. Bu kişilere ortaklık teklif eden Kiğork, onlardan Hazineye yapılacak olan müzayedede sırasında ihale bedeli olan 5.000.000 kuruş üzerine 250.000 kuruş daha zam yapma iznini veren mühürlü bir senet de almış bulunuyordu. Ancak Kiğork, müzayedede zam yapmadığı gibi, ihaleden çekilerek bir hafta içinde İzmir'e dönmüştü⁵⁵. Ali Nihad Efendi, Kiğork'un İstanbul'a vardığında Sivaslıoğlu Takfor tarafından yakalanarak Horasancıoğlu Bedros'un odasına götürüldüğünü, burada kendisine Saruhan Sancağında çekirge istilasını olduğundan mahsulün zarar gördüğünün söylendiğini ve Horasancıoğlu'nun kendisinin bir istifaneme yazdığını, böylece âşar ihalesinden el çektirildiğini Mehmed Emin Efendi'ye yazdığı tezkerede bildirmekteydi⁵⁶. Mehmed Emin Efendi tarafından Kiğork'a, âşar ihalesinden neden çekildiği konusunda yazılı bir yanıt isteyen 3 Safer 1271/26 ekim 1854 tarihli bir yazı gönderilmiştir. Kiğork yanıtında, ortaklarıyla aralarında yapılan sözleşmeye göre, ortaklarının kendisine hazineye yapılacak müzayedede zam yapma yetkisini verdiklerini ve 250.000 kuruş tahsis ettiklerini, hazineye ortaya çıkacak masrafın ve kefil gösterilecek sarrafa verilecek olan taahhüdiyenin de bu paradan karşılanacağını belirtmekteydi. Kiğork, Hazine'de yapılan müzayedede sırasında Baltacı'nın 250.000 kuruş zam yaptığını, kendisinin yapacağı zammın ortakları tarafından kabul edilmeyeceği açıkça görüldüğü için müzayededen çekildiğini eklemekteydi⁵⁷. Sarraf

⁵⁵ Âşar ihalesi, Menemen âşarının toplanmasındaki usulsüzlük ve zahire kıtlığı konusunda çıkan olayların soruşturmasını yapan Mehmed Emin Efendi'nin raporu. *İrade (Meclis-i Valâ)*, 13729.

⁵⁶ *İrade (Meclis-i Valâ)*, 13729. 7 Kasım 1854/15 Safer 1271 tarihli Ali Nihad Efendi'nin tezkeresi.

⁵⁷ *İrade (Meclis-i Valâ)*, 14018. Kiğork'un 3 Rebiyülevvel 1271/24 Kasım 1854 tarihli yazılı ifadesi.

Horasancıoğlu Bedros da Sivaslıoğlu Takfor tarafından ihaleye hile karıştırıldığı ve bu nedenle Hazinesinin zarara uğradığı iddialarını reddetmekteydi⁵⁸.

İzmir (Sığla) ve Saruhan sancaklarının Hazine'deki ihalesi sırasında hile karıştırdıkları ve aşırı kâr ettikleri iddiasının yanında, Sivaslıoğlu Takfor'un 1269 yılı Menemen âşarının toplanması sırasında hileli ölçek kullanarak Menemen ahalisinden fazla öşür aldığı konusunda da şikayetler bulunmaktaydı. Mehmed Emin Efendi'nin soruşturmasına bu konu da dahildi.

1269 yılı Menemen âşarı Sivaslıoğlu Takfor taahhüdüyle Abdullah Efendi uhdesine verilmesine karşın, zabt emri gelinceye kadar Manisa Meclisi tarafından kazanın eski müdürü Hacı Fikri Efendi, âşarın tolanmasıyla görevlendirilmişti. Bunun nedeni, Horasancıoğlu Bedros'un yazmış olduğu bir arzuhalden anlaşıldığı kadarıyla, âşarın ihalesinin hasat vaktinden sonra yapılmasıdır⁵⁹. Ancak, Menemen ahali, İzmir valisine sundukları bir mahzar ve arzuhalde, 1269 senesi âşar mültezimi Takfor'un zahirenin ölçülmesi sırasında beher salarda bir buçuk okka fazla zahire alarak kendilerine haksızlık etmiş olduğunu öne sürmüştü⁶⁰. Mültezim Sivaslıoğlu Takfor ile Menemen halkı arasında çıkan bu anlaşmazlık, öncelikle Sivaslıoğlu'nun kardeşi Kirkor ile halk arasında Menemen Mahkemesi'nde toplanan Meclis-i Umumda görüşülmüştü⁶¹. Bu mecliste Hacı Fikri Efendi'nin kullanmış olduğu ölçeklerin incelenmesi yoluna gidilmişti. Hacı Fikri Efendi'nin kullandığı ölçekler, bir önceki yılın âşar mültezimi tarafından kullanılan ve Menemen âşar anbarında bulunan eski ölçeklerdi. Bunların yanında beş altı tane yeni ayarı da satın alınmış ve Menemen âşarı Eylül'e kadar toplanmış ve teslim edilmişti. İşte Menemen halkı bu yeni ayar ile eski salar arasındaki farktan ötürü itiraz etmekte ve hakkını aramaktaydı. Menemen'deki bu Meclis-i Umum'da "muavazene muavazası vukuuyla" ve eski salardan başkası bulunmadığına karar verilmiş ve kaza halkı ikna olmadığından, kazanın Müslüman ve gayrimüslimlerden 5-10 kişi seçilerek İzmir Meclis-i Kebiri'ne gönderilmişti⁶². Menemen ahalisinin bu ihkak-ı hak isteği İzmir Meclis-i Kebirine havale edildiğinde, Menemen ahalisinden seçilen bu kişiler ve Sivaslıoğlu Takfor meclise çağırılmış ve zahire ölçmekte kullanılan ölçekler de Menemen'den getirilmişti. Takfor adına âşarı

⁵⁸ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. Horasancıoğlu Bedros'un mektupları.

⁵⁹ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. Horasancıoğlu Bedros'un arzuhali ve bu arzuhale ekli Menemen Meclisi'nin 9 Rebiyülahir 1271/30 Aralık 1854 tarihli mahzarı: "...âşar-ı mezkûrenin mersum kulları uhdesine icra-yı ihalesi vakt-i hasaddan sonra vukuuyla emr-i taşiri Manisa Meclisi tarafından tayin olunan kaza-i mezbur müdürü sabık Hacı Fikri Efendi bendeleri marifetiyle tesviye ve tetmin.."

⁶⁰ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. İzmir Meclis-i Kebirinin 7 Şaban 1270/5 Mayıs 1854 tarihli mazbatası.

⁶¹ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. 9 Rebiyülevvel 1271/30 Aralık 1854 tarihli Menemen Meclisi'nin mahzarı.

⁶² *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729.

toplayan Hacı Fikri Efendi'nin kullandığı bu ölçekler çenberli salar olup büyüyüp küçülebilmekteydi⁶³. Meclis-i Kebir'de yapılan incelemede, Hacı Fikri Efendi'nin kullanmış olduğu eski ayar⁶⁴ ile ayarlanmış ölçeklerle yapılan âşar toplamada, buğday ve arpanın beher salarında birer okka fazla alındığı saptandığından, fazladan alınan buğdayın 1 kıyyesine⁶⁵ 1 kuruş (40 para) ve arpanın kıyyesine 20 para ödenmesi kararlaştırılmış ve her iki taraf da bu çözüme razı olmuştu⁶⁶. Âşarı toplayan Hacı Fikri Efendi'nin rençberlerin ellerine vermiş olduğu mühürlü pusulaya göre fazladan alınan zahirenin bedelleri ödenecekti. Ayrıca Sivashoğlu Takfor Menemen'e gelerek Hacı Ziraat Müdürü Hacı Hüseyin Ağa'yı kaza meclisinde vekil tayin etmiş ve dellalla fazla zahire bedellerini ödeyeceğini duyurmuştu⁶⁷.

Menemen Meclisi'nin mazbatasına göre, ödemelerin yapılmaya başlamasıyla kasaba huzura kavuşmuşken, İzmir'den Esseyid Mehmed Sıdkı imzasıyla Hamid ve Halil Efendi'lere gönderilen mektup tekrar ortalığı karıştıracak nitelikte idi. 24 Zilkade 1270/18 Ağustos 1854 tarihini taşıyan bu mektupta⁶⁸, Takfor'un Hazine'ye ve etrafa rüşvet dağıtarak âşarı kapatmış olduğu, bunun vükelaca bilindiği, Menemen halkının haklı iken haksız çıkarıldığı ifade edilmekteydi. Yine bu mektuba göre bu durum ortaya çıktığından Şefik Bey isimli biri olayı soruşturmak üzere müfettiş tayin edilmiş ve maiyyetinde Ali Nihad Efendi de yer almıştı. Teftişin başlamasına iddialarıyla neden olan Ali Nihad Efendi'nin adı, Menemen Meclisi'nin deyimiyile Menemen halkını "şematet etdirmek eşkâr ve ifsadiyla İzmir canibinden ihtilal-i belde ve fesada dair vürud etmiş olan mektup"da da geçmekteydi⁶⁹. Böylece Manisa ve İzmir âşarlarının ucuza kapatılması iddiası ile Menemen âşarının toplanmasında ortaya çıkan fazla zahire

⁶³ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. 2 Cemaziyelahir 1271/21 Ocak 1855 tarihli arz tezkeresi. Tahıl ölçmekte kullanılan kile ve alt birimlerini oluşturan ölçekler, sert tahta ya da saçtan yapılmaktaydı. Silindir şeklindeki bu ölçekler alttan ve üstten demir çemberlerle tutturulmaktaydı. Zafer Toprak, "Önemli Bir Yasa: Ölçüler Kanunu (1931)", *Yapıt*, 47/2 (Aralık-Ocak 1983-84), 40.

⁶⁴ Eski ayarla, 1841'de yapılan değişiklik öncesi kastediliyor olmalıdır. 1841'de yapılan düzenlemeyle kile her yerde 35,27 litre olarak saptanmıştı. Buna göre 1 İstanbul kilesi 20 okka buğdaya eşitti. Bugünkü ölçülerle 1 kile buğday 25,656 kg.; 1 kile arpa ise 22,25 kg.dır. Walter Hinz, *İslamda Ölçü Sistemleri* (çev. Acar Sevim), İstanbul, 1990, 51. Toprak'a göre ise 1 İstanbul kilesi 37 litredir. Toprak, *a.g.m.*, 40.

⁶⁵ 400 dirheme eşit olan 1 kıyye (okka) 1,282 kg.dır. Hinz, *a.g.e.*, 30, Toprak, *a.g.m.*, 41.

⁶⁶ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. 7 Şaban 1270/5 Mayıs 1854 tarihli İzmir Meclis-i Kebiri'nin mazbatası.

⁶⁷ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. 27 Zilhicce 1270/20 Eylül 1854 tarihli Menemen Meclisi'nin mazbatası.

⁶⁸ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729.

⁶⁹ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. 27 Zilhicce 1270/20 Eylül 1854 tarihli Menemen Meclisinin mazbatası.

alınması olayı birbirine bağlanmış oluyordu. Bu nedenle Menemen aşarının toplanması sırasında ortaya çıkan Sivashoğlu Takfor'un yolsuzluğu, teftiş için İzmir'e gönderilen Mehmed Emin Efendi'nin soruşturacağı şeyler arasında yer alıyordu.

Öte yandan Menemen Meclis'nin, ahaliye paralarının ödenmeye başlanacağı, bu nedenle kazanın "asude-hal" olduğu iddiası da kuşkuludur. Menemen Meclisi olayın başlangıcından beri Sivashoğlu Takfor'u savunur bir tutum içine girmişti. Bu nedenle, Menemen kazası mahkemesinde toplanan mecliste ölçeklerin karşılaştırılarak denk geldiği ve ahalinin iddiasının boş olduğunu belirten mazbatasına İzmir Meclis-i Kebiri tarafından güvenilmeyerek, taraflar İzmir Meclisi'ne çağrılmış ve ölçekler burada karşılaştırılarak beher salarda 1 okka fazla zahire alındığı ortaya çıkmıştı. Kaza Meclisi ayrıca Sivashoğlu Takfor'un müteahhidi olan Horasancioğlu Bedros'un arzuhaline ekli olarak sunduğu bir mazbatada da Sivashoğlu'nu mazur göstermeye çalışmıştır. Eski kaza müdürü Hacı Fikri Efendi, Menemen Meclisi üyelerinden kazanın Ziraat Müdürü Hacı Hafız Hüseyin Efendi ve Hacı Mustafa Efendi gibi kazanın ilerigelenlerinin Takfor'la yakın ilişki içinde olmaları Menemen Meclisi'nin bu tutumunu açıklar nitelikte olmalıdır. Yukarıda belirtildiği gibi Hacı Fikri Efendi 1269 âşarını Takfor adına toplamış, Hacı Hafız Hüseyin Efendi ve Hacı Mustafa Efendi de fazladan alınan zahire bedellerinin Menemen halkına ödenmesinde Takfor tarafından vekil tayin edilmişlerdi.

Sivashoğlu Takfor, müteahhidi Horasancioğlu Bedros ve Menemen Meclisi tarafından, aşarın toplanmasında kendisinin hasattan sonra ihaleyi almış olması, Hacı Fikri Efendi'nin daha önceki mültezim tarafından kullanılan ölçekleri kullandığı ve Takfor'un zabt emrini aldığı anda aşarı anbarda teslim aldığı şeklinde savunulmasına rağmen suçlu görüldü. Horasancioğlu Bedros ayrıca Takfor'un İzmir'de "*kesb-i itibar etmiş tebaa-i sadka-i Devlet-i Aliyye'den*" olduğunu belirterek "*irtikâbda bulunacak mizaç ve ihtiyacında olmadığı*"nı kendisini tanıyanların bildiğini söylemekteydi. Takfor'un Menemen halkıyla olan ihtilafının sulh yoluyla çözümü, yani fazladan alınan zahire bedellerini ödemeyi kabul etmesinin hilesini de kabul etmek anlamına geleceği, buna bir diyeceğinin olup olmadığı soruşturma sırasında sorulduğunda verdiği cevap, "*ahali ile sair alışverişinin olmasıyla vereceği akçe dahi yedi-sekiz bin kuruştan ibaret bulunmasıyla ber minval-i muharrer diğer alışını müşkilata duçar olmamak*"⁷⁰ idi.

Takfor'un Menemen aşarının toplanması sırasında hileli salar kullandığı suçlaması soruşturma sonucunda sabit görüldü. Zahire bedelini ahaliye ödemesine rağmen, Meclis-i Vâlâ'da süresiz olarak Kayseri'ye sürgüne gönderilmesi ya da bundan sonra İzmir Eyaletinden aşar ve rüsumat iltizamı almaması şeklinde cezalandırılması

⁷⁰ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. 26 Rebiyülahir 1271/16 Ocak 1855 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatası.

oylanmış ve ikinci şık çoğunluk oyu ile kabul edilmişti⁷¹. Sivashoğlu Takfor ayrıca tahkikatı yürüten Mehmed Emin Efendi'ye Hazine'den harcırah olarak vermiş olan 20.000 kuruşu da ceza olarak ödeyecekti⁷².

Zahire Kıtlığı

XIX. yüzyılın ortalarında bile, Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal üretim büyük ölçüde iklim koşullarına bağlı bulunmaktaydı. Hava durumunun tarım için uygun koşulları sağlayamadığı yıllarda tarımsal ürün miktarında azalmalar yani kıtlık görülmüştür. Havaaların sıcaklığı, soğukluğu, yeterli yağmurun düşmemesi gibi iklim kararsızlıkları doğrudan etkili olmuştur. İklim koşullarının yanında tarımsal üretimi etkileyen bir başka faktör de çekirge gibi birtakım zararlılardır⁷³. Hatta âşarın ihalesi sırasında Kiğork'un arttırmadan çekilmesinin görünürdeki nedenlerinden birini, yukarıda da belirttiği gibi, o sıralarda Manisa sancağında çekirge istilasının görülmesi oluşturmaktaydı. Üçüncü bir etken de bitkilerde görülen hastalıklardı ki inceleme konusu olan olaylara yol açan 1854'teki zahire kıtlığının, 1855'te de sürmesine çekirge istilasının yanısıra çalgın denilen bir hastalık yol açmıştır⁷⁴. 1854-55 yıllarında görülen bu kıtlıkların yalnızca Aydın eyaletinde etkili olmadığı, bütün imparatorluğa yayılmış olduğu, imparatorluğun hemen hemen her tarafına gönderilen dış ülkelere zahire satışı yasaklayan emirden anlaşılmaktadır⁷⁵.

Öte yandan kent nüfusunda görülen artış da zahire ve un gereksinimini arttırmıştı. Bunun sonucu olarak, İzmir ve çevresinde bulunan rüzgar ve su değirmenleri yeterli un sağlayamamaktaydı. Bu nedenle İzmir'de "kumpanya yani şirket vechile" bir buhar değirmeni yaptırılması için girişimlerde bulunulmuş ve 1850 yılı başlarında değirmen işletmeye açılmıştır⁷⁶.

1854 yılının yaz aylarında halkın vilayet konağı önünde toplanıp gösteri yapmalarının nedeni ise yukarıda açıklanan nedenlerle zahirede bir kıtlık meydana gelmesi değildi. Burada sözkonusu olan çarşıda un fiyatlarının artmış olmasıdır. Mevsimin yaz olması nedeniyle su değirmenlerinin sularının çekilmesiyle sağlıklı bir

⁷¹ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. 26 Rebiyülahir 1271/ 16 Ocak 1855 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatası. Ayrıca İzmir valisi ve Maliye Nazırına yazılan yazıların müsveddesi: *BEO. A. MKT. MVL*, 72/7.

⁷² *A. MKT. MVL*, 72/7. 23 Recep 1271/11 Nisan 1855.

⁷³ Hilal Ortaç, *Tanzimattan Birinci Meşrutiyete Manisa İdari, Sosyal, Ekonomik ve Demografik Yapı* (E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış doktora tezi), İzmir, 1996, 142.

⁷⁴ *İrade (Dahiliye)*, 21767.

⁷⁵ *BEO. A. MKT. UM*. 219/19. 15 Rebiyülahir 1272/25 Aralık 1855.

⁷⁶ Zeki Arıkan-Abdullah Martal, "İzmir'de İlk Buharlı Un Fabrikası", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12(1982-1998), 11-16.

şekilde işletilememiş, buharlı değirmen ise geçici bir süre için tatil edilmişti⁷⁷. Bu durum un fiyatlarının yükselmesine neden olmuş, önlem olarak yakın kazalardan zahire ve un getirtilerek fiyatlar eski düzeyine çekilmeye çalışılmıştır. Ancak bu arada, ahalden kırk elli (belki de belgenin ifadesine göre dört beş yüz kişi) vilayet konağı önünde toplanmış ve uncu esnafından o sırada orada bulunanlar darpedilmişti. Toplananlar verdikleri istidada çarşı ağasının değiştirilmesini talep ediyorlardı. Ayrıca ahali un fiyatlarının artmasını meclis üyelerinin kayıtsızlıklarına bağlamakta ve bu nedenle Mehmed Ali Ağa dışında diğerlerinin görevden alınmasını istemekteydi⁷⁸. Meclis üyelerinden bazılarının Mehmed Ali Ağa da dahil olmak üzere âşar iltizamından pay aldıkları, bu bakımdan ellerinde zahire bulunduğu ve fiyatlara müdahale edebilecek konumda buldukları da düşünülebilir⁷⁹. Sonuçta, ahalinin isteği yerine getirilerek çarşı ağası değiştirilmiş, ancak “*aza hakkında olan şikayetleri halka maktu olmadığı*”ndan bu konuda bir şey yapılmamıştı⁸⁰.

İzmir’de zahire ve un fiyatlarının artması nedeniyle halkın vilayet konağı önünde birtakım olaylar çıkartmasının kışkırtmalardan kaynaklanabileceği düşünülmüş ve bu olayın âşar mültezimleri ile bağlantısının araştırılması istenmiştir. Çünkü, zahire fiyatlarının artışında Balçık kazası (Balçova) öşürü olarak toplanan zahirenin mültezimi tarafından yüksek bir fiyatla halka dağıtılmak istenmesi de etken olmuştu. Ayrıca, Sığla ve Saruhan sancaklarının âşarının düşük fiyatla mültezimi tarafından kapatılması zahire alım satımında yolsuzluklara neden olmuş şeklinde yorumlandığından, bütün bu olayları soruşturmak üzere Beyrut tahrir-i emlak ve tefrik-i tebaa memuru Mehmed Emin Efendi’nin müfettiş olarak İzmir’e gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁸¹.

Bu arada, vilayet konağı önünde toplanan halk, çevreden un ve zahire geleceği söylenerek ikna edilmişken sonradan, muhtemelen Ali Nihad Efendi’nin kışkırtmasıyla Fransız konsolosuna “*mahzar kılıklı bir şikayetname*” ile başvurup, konsolosun sefarete yazmasıyla Avrupalı devletler de işe karışmış oldular. Vali İsmail Paşa, yazılı ifadesinde bu durumun Ali Nihad Efendi’nin başının altından çıktığını belirtmekteydi⁸². Sonuçta Fransız konsolosluğu ile hükümetin ve dolayısıyla valinin arası açılmış, İstanbul’daki Fransa Büyükelçiliği’nin valiyi hükümete şikayetine kadar varmıştır. Fransız konsolosu vali İsmail Paşa’nın aleyhine dönmüş ve valinin zahire sağlamak

⁷⁷ Kumpanya suretiyle yaptırılmış olan un fabrikasının hissedarlar tarafından işletilmesinde görülen aksaklıklar üzerine değirmen beş yıllığına Maltas’a ihale edilmiş ve onun da iflasıyla bir komisyon oluşturulmuştu. Komisyon, fabrikanın bir başkasına ihalesini kararlaştırmış ise de çalışmalar olumlu bir sonuç vermemiş ve atıl bir durumda bırakılmıştır. Arıkan-Martal, “İzmir’de İlk Buharlı Un Fabrikası”, 19.

⁷⁸ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. Gurre-i Zilhicce 1270/26 Temmuz 1854 tarihli belge.

⁷⁹ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. Âşar iltizamı ile ilgili meclis mazbatası.

⁸⁰ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. Gurre-i Zilhicce 1270/26 Temmuz 1854 tarihli belge.

⁸¹ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729.

⁸² *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. İsmail Paşa’nın yazılı ifadesi.

üzere kurulacak komisyona Fransa uyuğu taşıyan kişilerin katılmasını engellemeye yönelmiştir⁸³. Hatta konsolos, vali İsmail Paşa'ya hububat fiyatlarının yükselmesi konusunda bir suçlama da yönelmekteydi: “Şehrin tedarik-i zahair-i lazimesi hakkında meşhud olan havf ve ihtirazların ve gerek mahsulatın umumen feyz ve bereketi arasında hububatın hayret-bahş olan galâsının sebepleri hep bir şeyden ibaret idüğü yani bendenizden eyü zat-ı vâlâ-yı âsafânelerinin malumu olan zevat taraflarından bî-ar ve haya ve bilâ-mücazat icra olunmakta olan ihtikar ve inhisar maddesi olduğı derkâr ve şu hal ber-devam oldukça şehrin ahvâlini ıslah ile zikr olunan havf ve ıztırların bertaraf olunması için hiç bir şey yapılamayacağı âşikardır”⁸⁴.

İzmir’de yaz aylarında zahire ve un fiyatlarının artmasıyla başlayan bir kıtlık olayı, sonbahar aylarında da devam etmiş ve soruşturma için İzmir’e gelmiş olan Mehmed Emin Efendi, civardan İzmir’e zahire getirmek için girişimde bulunmuştur. Ayrıca, zahire kıtlığına çare aramak üzere bir Meclis-i Umumi oluşturulmak yoluna gidilmiştir. Bu meclis İzmir ahâlisinden ve belirli bir süreden beri İzmir’de ikamet ederek yeli durumuna gelmiş yabancı tüccarlardan oluşacaktı. Ancak, mecliste Fransız uyruklu tüccarın yer alması konusunda Fransız konsolosunun tutumu yukarıda açıklandığı gibiydi. Mehmed Emin Efendi’ye göre, zahirenin azlığı ve dolayısıyla pahalılığı, doğal bir kıtlıktan değil, bir yerden diğer bir yere zahire naklinin yasak olmasından ve muhtekir elinde karaborsa amacıyla tutulmasındandı⁸⁵. Bu nedenle bir kaç gün önce, sadrazam tarafından gönderilen genel emirnameye, Rumeli ve Anadolu’nun her yerinde zahire nakli serbest bırakılmıştı. Bu emirnameye dayanılarak bazı tüccar aracılığıyla Rumeli ve Berrüşşam’dan çok miktarda zahire getirilmekteydi⁸⁶. Ancak bu zahirenin gelmesine dek, İzmir’e yetecek kadar zahire Manisa’dan getirilebilirdi, Manisa’daki zahire yerel ihtiyacın üzerindeydi⁸⁷. Saruhan kaymakamı Mehmed Sadık Bey’in Manisa’dan zahire nakline izin vermemesi, Mehmed Emin Efendi’nin kaymakama tahrirat göndermesine neden olmuştu⁸⁸. Mehmed Sadık Bey’in bu tutumu sadrazamın emirnamesine aykırıydı. Ayrıca bu konuda İzmir valisi tarafından da özel bir tahrirat hazırlanması Meclis-i Umumi’de uygun görülmüştü⁸⁹.

⁸³İrade (Meclis-i Vâlâ), 13729. 16 Teşrin-i evvel 1854 tarihli Fransa’nın İzmir konsolosunun cevapnamesi

⁸⁴İrade (Meclis-i Vâlâ), 13729.

⁸⁵İrade (Meclis-i Vâlâ), 13641. 8 Safer 1271/31 Ekim 1854 tarihli Mehmed Emin Efendi’nin Saruhan kaymakamı Karaosmanoğlu Mehmed Sadık Bey’e yazdığı yazının sureti.

⁸⁶Aynı belge.

⁸⁷İrade (Meclis-i Vâlâ), 13641. 19 Safer 1271/11 Kasım 1854 tarihli Mehmed Emin Efendi’nin arizası.

⁸⁸İrade (Meclis-i Vâlâ), 13641. 8 Safer 1271/31 Ekim 1854 tarihli belge.

⁸⁹İrade (Meclis-i Vâlâ), 13641.

Mehmed Sadık Bey, Manisa'dan İzmir'e zahire nakline izin vermemesine yerel ihtiyacı neden göstermekteydi⁹⁰. İzmir ahalisinden 30-40 kişinin, İzmir'de lonca altında fakir fukaraya satmak için Manisa'dan satın aldıkları zahirenin nakline kaymakam tarafından izin verilmediğinden paralarını geri almak istemeleri üzerine, kendilerine Manisa loncasında satmaları cevabı Mehmed Sadık Bey tarafından verilmişti⁹¹. İzmir tüccarı böylece zahireyi pahalıya alıp ucuza satmış olacaktı⁹². Öte yandan, Saruhan Sancağı âşar mültezimleri olan Baltacı ve Takfor öşür zahiresi ve kendi mallarını İzmir'e getirerek yüksek fiyat ile satmaktaydılar. Bu durum ahali arasında dedikoduya neden olmaktaydı⁹³. Vali İsmail Paşa, ahali arasında yayılan "*Vali paşa Takfor ile şerik oldu onun için âşar malının İzmir'e nakline ruhsat verildi*" şeklindeki bu dedikoduların kaynağının Ali Nihad Efendi olduğunu belirtmektedir⁹⁴.

Mehmed Emin Efendi'nin Saruhan kaymakamı Karaosmanoğlu Mehmed Sadık Bey'in bu tutumunu Meclis-i Vâlâ'ya bildirmesiyle, 14 Rebiyülevvel 1271/5 Aralık 1854 tarihinde Meclis-i Vâlâ'ca azli ve yerine Aziz Efendi'nin atanması uygun görülmüş ve bu karar 28 Rebiyülevvel 1271/19 Aralık 1854'te padişah tarafından onanmıştır⁹⁵.

Mehmed Emin Efendi'nin Soruşturmasının Sonucu

İzmir civarından zahire getirilememesi ve yaz mevsimi dolayısıyla değirmenler işlemediğinden un fiyatlarının artması gibi nedenlerle, İzmir Hükümet konağı'nın önünde bazı kimseler toplanıp olay çıkarmışlar ve çarşı ağasının değiştirilmesiyle, Mehmed Ali Ağa hariç olmak üzere Meclis üyelerinin görevlerinden alınmasını istemişlerdi. Bu isteklerinden ilki kabul edilerek çarşı ağası değiştirilmişti. Kalabalık sayılabilecek bir grubun, fiyat artışını ve zahire yokluğunu ileri sürerek hükümet konağı önünde olay çıkartmalarını birtakım tahriklere kapıldıklarını göstermekteydi. Öte yandan, Sığla ve Saruhan sancaklarının âşarının düşük bir zam ile kapatıldığı ve Meclis üyelerinin de bunda payları olduğu iddiası bir soruşturma açılmasını gerektiriyordu. Bu nedenle yukarıda da açıklandığı gibi, "*gerek vukuat-ı mezkûrenin ve gerek zikir olunan varidat-ı öşriyenin suret-i idare ve ihalesinde vukuu beyan olunan fesad maddesinin evvel emirde bir memur-ı mahsus tayin olunarak bi'l-etraf tahkikiyle tebeyyün edecek derecat ve keyfiyatına göre iktiza-yı halin icrası tazim olan usul-i madalet-i seniyye icabından bulunduğundan Beyrut tahrir-i emlak ve tefrik-i tebaa memuru olub bu*

⁹⁰ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13641. 15 Safer 1271/8 Kasım 1854 tarihli Mehmed Sadık Bey'in Mehmed Emin Efendi'ye cevabı.

⁹¹ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13641. Emin Efendi'nin kaymakama tahrirâtı.

⁹² *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13641. Emin Efendi'nin arzı.

⁹³ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13641. Emin Efendi'nin tahrirâtı.

⁹⁴ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729.

⁹⁵ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13641. Meclis-i Vâlâ mazbatası ve arz tezkeresi.

tarafda bulunan saadetli Emin Efendi'nin gönderilmesi" kararlaştırılmıştı⁹⁶. Soruşturma için tayin edilen Mehmed Emin Efendi'ye masrafları için Hazine-i Celile'den 20.000 kuruş verilecek ve soruşturma sonucunda gereken kişiden masraf tahsil edilecekti ki nitekim, Menemen âşarının toplanması sırasında yolsuzluk yaptığı ortaya çıkan mültezim Sivashoğlu Takfor'dan bu para tahsil edilmiştir⁹⁷. Mehmed Emin Efendi'nin soruşturması sürdüğü sırada, özellikle zahirenin yokluğu ve fiyat artışları konusunda kışkırtmalar sonucu halkın konsolosluklara gitmesi ve vali ile Fransız konsolosu Pishon(?) arasındaki uyuşmazlık, konunun sefaretlere kadar ulaşmasına neden olmuştur. Fransa Büyükelçiliği, İzmir valisi İsmail Paşa'nın "*suihal ve idaresinden ve kendilerine dokunur bazı hareketi vukuundan*" şikayet etmekte ve azlını istemekteydi⁹⁸. İsmail Paşa'nın Fransa Büyükelçiliği tarafından Babıâli'ye şikayet edilmesi, Mehmed Emin Efendi'nin konsoloslukları yatıştırma çabasının sonuç vermediğini göstermektedir. Mehmed Emin Efendi'nin 20 Ekim 1854/27 Muharrem 1271 tarihli arızasında, Fransız konsolosuyla vali aranda önceden Avusturya konsolosuna dostluk ile İzmir'de bulunan Yunan ve Rus uyruklarına valinin fazla müsamaha gösterdiği yolunda bir anlaşmazlık ve bu nedenle Fransız konsolosu Pishon'un şikayeti bulunduğu belirtilmekteydi⁹⁹. Mehmed Emin Efendi, zahire kıtlığı konusunda Fransız konsolosu tarafından valiye gönderilen mektubun içerdiği hakaretin herkes tarafından hayretle karşılandığını bildirmektedir. Bu mektuba şiddetli bir cevap yazılmasını kabul ettirmiş ve zahire kıtlığı konusunda toplanan Meclis-i Umumi dağıldıktan sonra, kendisi konsolos Pishon'a giderek bir ölçüde teskin etmesine karşın vali aleyhinden çeviremeyeceğini anlamıştı¹⁰⁰.

İzmir'de olup biten bu olaylar konusunda Vali İsmail Paşa'nın tahrir-i emlak memuru Ali Nihad Efendi'yi suçladığı görülmektedir. İsmail Paşa, Ali Nihad Efendi'nin, öncelikle âşarın İzmir Meclisi'ndeki müzayedesinde birkaç yerin üzerinde kaldığı, ancak Hazine'deki müzayedede toptan satılması ve mültezim Mehmed Efendi ve Baltacı Todoraki'nin İzmir'de bulunan vekilleri Sivashoğlu Takfor tarafından parça parça ikinci mültezimlere satılması sırasında kendisinin bundan pay alamadığından gücendiğini ifadesinde belirtmektedir¹⁰¹. Ali Nihad Efendi'nin belki de bu nedenle Takfor'a gücendiğinden âşar mültezimlerinin mallarının İzmir'e nakli konusunda "*vali paşa Takfor ile şerik oldu anın için âşar malının İzmir'e nakline ruhsat verildi*"

⁹⁶ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. 26 Temmuz 1854/Gurre-i Zilhicce 1270 tarihli belge.

⁹⁷ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. Arz tezkeresi.

⁹⁸ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 19934. 16 aralık 1854.

⁹⁹ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. 27 Muharrem 1271/20 Ekim 1854 tarihli Mehmed Emin Efendi'nin arızası.

¹⁰⁰ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729.

¹⁰¹ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. Vali İsmail Paşa'nın "*Bazı esbab-ı malumeye mebni İzmir'de bir müddetlik dakikin fikdani ve baharlıca satılması vesilesiyle çend gün mikaddem bazı eşhasın cumhur suretde vali konağına gelip vukubulan hareket-i fesadkâraneleri üzerine olunan tahkikat ve ifadati mutazammın varaka*"sı.

suçlamasında bulunduğu İsmail Paşa tarafından yorumlanmaktadır. İsmail Paşa ayrıca Ali Nihad Efendi'nin İzmir'deki memuriyetinin başlamasından beri görevden alınan valilerin aleyhinde bulunarak, bunları kendisinin azlettirdiği söylentisini yaydığını da belirtmektedir. Böylece kendi nüfuz ve itibarını arttırmak amacını gütmekte ve bu işe daima yabancıları alet etmektedir. Gerçekten de Ali Nihad Efendi, un ve zahire fiyatlarının artması üzerine çıkan olayda halkı Fransız konsolosluğuna şikayete yönlendirmiştir. Ayrıca olay sırasında valiye, halkın meclis üyelerinden şikayetçi olmalarından dolayı "*Meclis-i Kebir âzalarını meclisten tard ve def eylesin zira bir fenalık olmak ihtimali vardır*" diye haber göndermişti. Meclis üyeleri Ali Nihad Efendi'nin kendi aleyhlerindeki sözlerinden haberdar olup Meclis-i Vâlâ'ya durumu anlatacak bir mazbata hazırladıkları sırada, Ali Nihad Efendi'nin mazbatayı kendi görüşleri doğrultusunda değiştirerek gönderdiği şeklinde söylenti çıktığı vali İsmail Paşa tarafından anlatılmaktaydı¹⁰². Soruşturmayı yürüten Mehmed Emin Efendi de Ali Nihad Efendi konusunda bazı şüpheler taşımaktaydı. Mehmed Emin Efendi'nin hazırladığı bir raporda onun uzun yıllar İzmir'de ikamet ettiği ve eski valiler tarafından kendisine iltifat edildiği, vali İsmail Paşa ile önceleri iyi ilişkileri bulunurken sonradan aralarının açıldığı belirtilmekteydi¹⁰³. Ali Nihad Efendi'nin mizacının hiddetli olması ve şurada burada şiddetli bir dil kullanarak konuşması halkın zihnini tekrar karıştıracığından ve görevi olan emlak tahririni bitirmesi ve vergi tevzii konusunu Babîâli'ye sunmuş olması dolayısıyla yerine bir başkasının atanmasının uygun olacağını da eklenmekteydi.

Mehmed Emin Efendi soruşturmasını 1854 Kasım sonlarında bitirerek İstanbul'a hareket etti¹⁰⁴. Soruşturmasının sonuçlarını 19 Rebiyülevvel 1271/10 Aralık 1854 tarihini taşıyan bir raporla Meclis-i Vâlâ'ya sundu¹⁰⁵. Mehmed Emin Efendi bu raporunda olayları başından itibaren özetlemiş ve ekli olarak sunduğu bir defterde âşar gelirini ve mültezimlerin elde ettikleri kân göstermiştir. Mehmed Emin Efendi'nin vardığı sonuca göre mültezim Sivashoğlu Takfor Hazine'ye ödeyeceği bedel çıktıktan sonra 1.321.270 kuruş kâr etmişti. Mehmed Efendi üzerinde görünen Saruhan âşarında da Takfor'un ortaklığı anlaşılmuş ve Manisa'ya gitmiş olan Mehmed Emin Efendi kaymakam Mehmed Sadık Bey'in yardımıyla mültezimlerin kârını ortaya çıkarmaya çalışmıştı. Çünkü Takfor Saruhan kazalarını kendi yakınlarına kaydettirmişti ve bunlar da gerçek geliri saklamaktaydılar. Takfor, âşar konusunda ve diğer maddelerde görülen fesat, hile ve desisenin muciti olarak görülmekteydi. Yine de Mehmed Emin Efendi Saruhan âşarının kaime farkıyla birlikte % 40'a ulaştığı kanısındaydı. Zahire konusunda

¹⁰² *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729.

¹⁰³ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. 27 Muharrem 1271/20 Ekim 1854 tarihli Mehmed Emin Efendi'nin arzı.

¹⁰⁴ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729. İzmir valisi İsmail Paşa'nın 9 Rebiyülevvel 1271/30 Kasım 1854 tarihli arzı.

¹⁰⁵ *İrade (Meclis-i Vâlâ)*, 13729.

ise, bu olaya yol açan şey, bazı muhtekirlerin halkın evhamından yararlanmak için çevredeki zahireyi depolaması, Takfor'un âşar hasılatını toplamaya başlaması, bir yerden diğer bir yere zahire naklinin yasak olması nedeniyle bazı yerlerde pahalı bazı yerlerde ucuz olması ve İzmir'in zahire ihtiyacını karşılamakta olan Manisa'dan yasak dolayısıyla zahire gelmemesiydi. Buna devam etmekte olan Kırım Savaşı nedeniyle ordu ve müttefik askerleri için hazırlanmakta olan peksimetler ve buhar değirmeninin bir süredir işlememesi ve yaz aylarında suyun çekilmesinden dolayı su değirmenlerinin de işletilememesi eklenebilirdi.

Mehmed Emin Efendi raporunda vali İsmail Paşa'nın gerek âşarın ihalesi gerekse zahire darlığı nedeniyle çıkan olaylar konusunda suçunun olmadığı görüşündedir. İsmail Paşa'nın iddia ediliği gibi ortaklığı ya da irtikabı olduğuna karar verdirecek aleyhine bir delil bulunmamaktaydı. Ancak Takfor ve Sığla âşarının çok kârı olduğu konusunda uyarılara kulak asmayıp, susmayı tercih etmesi hakkında şüphe doğurmuştu.

Meclis-i Vâlâ, Mehmed Emin Efendi'nin bu raporu doğrultusunda âşar ihalesinin Hazine'de usulüne uygun bir şekilde yapıldığını, bunun aksinin kanıtlanamayacağını, Takfor'un Saruhan sancagından ne kadar kâr ettiğinin anlayamadığı, ortakları tarafından İstanbul'a gönderilmiş olan Kiğork'un Takfor ve Horasancioğlu Bedros tarafından ihaleden el çektirildiğinin kanıtlanmadığına karar vermiştir. Meclis-i Vâlâ Sivashoğlu Takfor'u yalnızca Menemen âşarının toplanması sırasında ahaliden fazla zahire aldığı konusunda suçlu bulmuş ve kendisinin bir daha İzmir eyaletinde âşar iltizamı almamasına karar vermiştir.

Mehmed Emin Efendi'nin soruşturmasını tamamlayarak İstanbul'a dönmesinde sonra vali İsmail Paşa da bu olayları sözlü olarak açıklamak için İstanbul'a gelmek üzere izin istemiş ve memuriyeti üzerinde kalmak üzere kendisinin geçici olarak gelmesine izin verilmiştir. Bu arada kötü yönetiminden ve kendileriyle olan ilişkilerinin bozulmasından ötürü Fransız Büyükelçiliği tarafından şikayet edilmiş buna karşılık Avusturya ve İngiliz elçilikleri kendisinden yana bir tutum takınmışlardır¹⁰⁶. Babıâli, valinin görevde bırakılması ya da alınmasının "*sefaretlerin ifadatına bina olunmamak için*" Mehmed Emin Efendi'nin soruşturmasının sonucunu beklemekteydi. Bu soruşturmanın sonucuna göre "*vali-i müşarünileyh hazretlerinin henüz rütbe-i subuta gelmiş kabahatleri yoğise de idare-i mahalliyesi dahi yolunda ve ahalice suret-i makbuliyetde olmadığı anlaşıldığı*"ndan Meclis-i Vâlâ'nın kararına bakılarak gereğinin yapılması istenmekteydi¹⁰⁷. Sonuç ise Vali Hekim İsmail Paşa'nın görevden alınması oldu.

¹⁰⁶ *İrade (Dahiliye)*, 19934. İsmail Paşa'nın 11 Rebiyülevvel 1271/2 Aralık 1854 tarihli arızası ve 25 Rebiyülevvel 1271/16 Aralık 1854 tarihli Dahiliye Nezareti'nin yazısı.

¹⁰⁷ *İrade (Dahiliye)*, 19934.

Aşar Yolsuzluğu

EK: İZMİR KAZASI AŞARININ MECLİSCE YAPILAN MÜZAYEDESİ

Tablo 1: Ahalisine bırakılan nahiyeleriyle birlikte İzmir kazası

Yer	Bedel
İzmir deştibalığı ve Boynusseki ve Zevaid-i İsa Vakfı zaviyeleri	40.000 kuruş
BalçıkHAVLU, Kale-i Cedid köyleri ve Katipzade Yusuf Ağa ve Esmâ Hanım Çiftlikleri ve İzmir ahalisinin bağ ve arazileri	23.963,5 kuruş 16 para
Menemen İskelesi ve bağlı köyler	39.785 kuruş
TOPLAM	103.748,5 kuruş 16 para

Tablo 2: Müzayedesı yapılan köy ve nahiyeleriyle birlikte İzmir kazası

Yer	Kimde kaldığı	Eski bedeli	Zammı	Tenzili	Bedeli
Buca, Tahtalı ve Dambeli köyleri	Salih Efendi kefaletiyle Ali Nihad Efendi ve Süleyman Bey	29.300 kuruş	3.200 kuruş		32.500 kuruş
Seyyid Mükremeddin köyü	Aynı kişiler	24.225,5 kuruş	6.274,5 kuruş		30.500 kuruş
Birunabad, Pınar-başı nahiyeleri ve bağlı köyleri	Yusufaki kefaletiyle Alaybeyzade İsmail Bey	177.707 kuruş	42.295,5 kuruş 4 para		220.000 kuruş
Cumaabad ve Diryande nahiyeleri	Kostandi Yordan kefaletiyle Hüsrev Ağa	116.381 kuruş 9 para		16.381 kuruş 9 para	100.000 kuruş
Çamlı ve Hereke ve bağlı köyler	Elhac Mehmed Ağa kefaletiyle Dervişzade Mustafa Efendi	28.473 kuruş 8 para		8.473 kuruş 8 para	20.000 kuruş
Kilizman ve Yelki köyleriyle Abdullah Ağa ve Çeşmelizade Çiftlikleri	Aynı kişi	58.503 kuruş 12 para	2996 kuruş 28 para		61.500 kuruş
TOPLAM		434.590,5 kuruş 5 para	54.763,5 kuruş 12 para	24.824 kuruş 17 para	464.500 kuruş
GENEL TOPLAM		538.339,5 kuruş 1 para	29.909 kuruş 15 para		568.248,5 kuruş 16 para

Hilal Ortaç Gürpınarlı

Tablo 3: Ahalisine bırakılan İzmir Sancağı kazaları

Yer	Bedel
Urla kazası	334.657 kuruş
Kuşadası kazası	122.836 kuruş 18 para
Söke nam-ı diğer Akçeşehir kazası	200.200 kuruş
Balatabad kazası	141.911 kuruş
TOPLAM	799.604 kuruş 16 para

Tablo 4: Müzayedesi yapılan İzmir Sancağı kazaları

Yer	Kimde kaldığı	Eski bedeli	Zammı	Tenzili	Bedeli
Kızılhisar Nam-ı diğer Torbalı kazası	Salih Efendi kefaletiyle Ali Nihad Efendi ve Süleyman Bey	50.667,5 kuruş 4 para		6.167,5 kuruş 4 para	44.500 kuruş
İneabad kazası	Hamidbey kefaletiyle Şakir Efendi	194.890 kuruş	5110 kuruş		200.000 kuruş
Mandice kazası	Menasoğlu Mıgırdıç kefaletiyle Menasoğlu Artin	90.951,5 kuruş			
Seferihisar kazası	Dervişzade Hacı Mustafa Efendi kefaletiyle Hacı Mehmed Ağa	103.999 kuruş 18 para	22 para		104.000 kuruş
Çanlı nahiyesi	Hacı İbrahim Efendi kefaletiyle Hacı Mustafa Efendi	32.865 kuruş		1.365 kuruş	31.500 kuruş
TOPLAM		473.373,5 kuruş 2 para	5.110,5 kuruş 2 para	4.32,5 kuruş 4 para	474.451 kuruş 2 para

BİBLİYOGRAFYA

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.MKT.MVL., 72/7

BOA, A.MKT.UM., 219/19

BOA. İrade(Dahiliye), 10939

BOA. İrade(Dahiliye), 19934

BOA. İrade(Dahiliye), 21767

BOA. *İrade*(*Meclis-i Vâlâ*), 12668

BOA. *İrade*(*Meclis-i Vâlâ*), 12840

BOA. *İrade*(*Meclis-i Vâlâ*), 13641

BOA. *İrade*(*Meclis-i Vâlâ*), 13729

BOA. *İrade*(*Meclis-i Vâlâ*), 14018

AKYILDIZ, Ali, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul, 1993.

AKYILDIZ, Ali, *Osmanlı Kağıt Para Tarihi*, İstanbul, 1996.

ALBAYRAK, Sadık, *Budin Kanunnamesi ve Osmanlı Toprak Meselesi*, Tercüman Yay.

ARIKAN, Zeki-Martal, Abdullah, “İzmir’de İlk Buharlı Un Fabrikası”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12(1982-1998), 11-16.

ARIKAN, Zeki, “Âli Paşa, İzmir ve Kapitülasyonlar”, *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, 7-9 Nisan 1999, Bildiriler* (Haz. A. Aköz, B. Ürekli, R. Özcan), Konya, 2000, 763-775.

BARKAN, Ömer Lütfi, “H.933-934(M.1527-28) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4, (1960), 251-329.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Öşür”, *Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul, 1980.

BAYSUN, M.Cavid, “Ebussuud”, *İslam Ansiklopedisi*, IV, 190-191.

CEVDET PAŞA, *Tezakir* (Yay. M.Cavid Baysun), Ankara, 1963.

CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih*, İstanbul, 1986.

CİN, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, İstanbul, 1985.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, 1991.

DOĞER, Ersin, *İlk İskânlardan Yunan İşgaline Kadar Menemen ya da Tarhanıyat Tarihi*, İzmir, 1998.

GENÇ, Mehmet, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (Yay. O. Okyar-H. Ü. Nalbantoğlu), Ankara, 1975.

HINZ, Walter, *İslamda Ölçü Sistemleri* (çev. Acar Sevim), İstanbul, 1990.

İNAL, Mahmut Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul, 1969.

KAYNAR, Reşat, *Tanzimat ve Mustafa Reşit Paşa*, Ankara, 1985.

- KAZICI, Ziya, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul, 1977.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir, 2000.
- MALAY, Hasan, “Manisa ve Denizli İllerinde Epigrafik Araştırmalar”, *II. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, İzmir, 16-20 Nisan 1984.
- ORTAÇ, Hilal, *Tanzimattan Birinci Meşrutiyete Manisa İdari, Sosyal, Ekonomik ve Demografik Yapı*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi (yayınlanmamış), 1996.
- ORTAYLI, İlber, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul, 1985.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, İstanbul, 1999.
- SAKAOĞLU, Necdet, “Mültezimlerin Âşâr Toplama Yöntemleri”, *Tarih ve Toplum*, 5/25(Ocak 1986), 6-7.
- SUNGU, İhsan, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, İstanbul, 1938.
- SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmani Osmanlı Ünlüleri* (Yay. haz. Nuri Akbayar-S.Ali Kahraman), İstanbul, 1996.
- ŞENER, Abdüllatif, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları”, *150. Yılında Tanzimat* (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, 1992.
- TABAK, Serap, *İzmir Şehrinde Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi (yayınlanmamış), 1997.
- TOPRAK, Zafer, *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)*, Ankara, 1982.
- TOPRAK, Zafer, “Önemli Bir Yasa: Ölçüler Kanunu (1931)”, *Yapı*, 47/2 (Aralık-Ocak 1983-84).

Dr. Hilal Ortaç Gürpınarlı